

*І.К. Туркевич,
доктор юридичних наук, професор
(Академія адвокатури України)*

До проблеми про місце кримінології в системі наук

Ключові слова: *кримінологія, злочинність, причини та умови злочинності, особистість злочинця, запобігання злочинам.*

В останні роки проблема протидії злочинності набуває особливого значення, оскільки завдання розбудови України як незалежної демократичної держави щільно пов'язане з посиленням контролю над злочинністю. В цьому аспекті винятково велике значення має запобіжний напрям діяльності, оскільки саме він спрямований на майбутнє.

З огляду на це підвищується роль кримінологічної науки. Основним її завданням є — на основі вивчення злочинності, причин та умов цього явища — розробка науково обґрунтованих рекомендацій з запобігання йому. Вченими-кримінологами України здійснені серйозні розробки в галузі кримінології. Між тим, і до цього часу залишається невирішеним питання про місце цієї науки в системі наук. На світовому рівні існує чотири точки зору на цю проблему:

1. У Сполучених Штатах Америки та Великобританії переважає концепція, згідно з якою кримінологія є частиною соціології і викладається у блоці соціологічних дисциплін [1].

2. У Франції, Італії та, частково, Німеччині розповсюджена біосоціальна теорія причин злочинності, у зв'язку з

чим кримінологію відносять до клінічних дисциплін.

3. У деяких країнах кримінологію відносять до соціально-правових наук, у зв'язку з чим зазначається, що кримінологія є не суто правовою, а соціально-правовою наукою і дисципліною [2], соціологією злочинності [3].

4. Кримінологія є юридичною наукою [4].

Майже всі із зазначених вище підходів до визначення місця кримінології в системі наук мають своїх прихильників і в Україні. Зупинимось детальніше на розгляді вказаних підходів та дамо їм оцінку.

Так, А.Ф. Зелінський зазначав, що в Україні та інших країнах СНД продовжує діяти стара номенклатура спеціальностей, згідно з якою кримінологія значиться під № 12.00.08 разом з кримінальним правом та кримінально-виконавчим правом. А це означає офіційне визнання кримінології галуззю юридичної науки. На думку А.Ф. Зелінського, більш правильною є позиція Ю.Д. Блувштейна та А.М. Яковлева, які розглядають кримінологію як соціологію злочинності [5].

Аргументуючи свою позицію, А.Ф. Зелінський зазначав, що загальноновизнаним є положення, згідно з яким поведінка, що відхиляється (девіантна) входить до предмета соціології. Злочинність — одна із форм девіантної поведінки, а тому відсутні будь-які підстави для передачі її вивчення від соціологів до

юристів. Якщо визнати кримінологію юридичною наукою, то це означатиме, що кадри кримінологів будуть комплектуватися з осіб, які мають базову юридичну освіту. Кримінологічні проблеми сучасні кримінологи намагаються вирішити за допомогою нових правових актів, ефективність яких, на думку А.Ф. Зелінського, є досить проблематичною.

Далі в тексті цей автор звертає увагу на те, що оскільки кримінологія вивчає особистість та її вчинки, вона включає і соціальну психологію. Таким чином, кримінологія — наука комплексна, яка об'єднує соціологію та психологію злочинності. Однак А.Ф. Зелінський вважав, що у номенклатурі наук кримінологію доцільно було б віднести до розряду соціологічних наук [6].

Вказану точку зору вважаємо спірною.

Справді, злочинність у широкому розумінні слова має соціологічне коріння. Однак детальне дослідження причин та умов злочинності свідчить про те, що її викликає не будь-яке одне явище, а сукупність протиріч, які діють у різних сферах життя суспільства: психології, економіці, політиці, управлінській, законотворчій та законозастосовчій діяльності тощо. При цьому слід мати на увазі ще й те, що злочинність як складна суспільна система відтворює саму себе. Все це стосується причин її походження та існування.

Між тим, саме по собі таке складне явище, як злочинність, є правовим. Воно нерозривно пов'язане з кримінальним законом, оскільки конкретні злочини, які входять у систему злочинності, передбачені кримінально-правовими нормами. Дослідження злочинності з метою розкриття властивих їй закономірностей здійснюється переважно на підставі кримінально-правових ознак — характеристики об'єктів злочинів, ступеня їх суспільної небезпеки, особливостей прояву об'єктивної сторони складів злочинів, форм та видів вини тощо. Це суто правові проблеми. Крім того, при аналізі зло-

чинності враховуються і кримінологічні ознаки. Їх може глибоко дослідити і спрямувати у відповідності з цим запобіжні заходи лише юрист, а не соціолог, оскільки останній некомпетентний у кримінально-правових і кримінологічних проблемах.

Причини та умови злочинності справді, як уже зазначалося, пов'язані з наявністю протиріч у суспільстві, що діють у різних сферах його життєдіяльності. Однак у завдання кримінологів входить лише встановлення зв'язків між цими протиріччями і злочинністю та повідомлення про це органів держави. Жоден фахівець — чи то соціолог, психолог, працівник управлінської сфери та ін. — не може дати науково обґрунтованих рекомендацій щодо впливу на всю гаму причин та умов злочинності.

Так, наприклад, загальновідомо, як впливає на злочинність безробіття. У зв'язку з цим В.І. Шакун зазначає, що в Україні серед осіб, які вчинили злочин, питома вага тих, які не працювали і не навчалися, за останні десять років зростає у декілька разів та у 2000 році досягла 67% [7].

У завдання кримінолога не повинна входити розробка заходів, спрямованих на зменшення безробіття у державі. Це прерогатива економістів, які, крім загальновідомих негативних наслідків від безробіття, повинні враховувати і дані кримінологів про зв'язок безробіття зі злочинністю. Між тим, спеціально-кримінологічні запобіжні заходи в цьому аспекті повинні розробляти і здійснювати юристи, зокрема працівники органів міліції, Служби безпеки України та інші суб'єкти запобіжної діяльності. Отже, в наведеному прикладі, так само як і при встановленні інших економічних, психологічних, політичних тощо причин та умов злочинності, роль кримінолога полягає в інформуванні про зв'язок того чи іншого фактора зі злочинністю тих фахівців, які спроможні на загально-соціальному рівні розробити дієві заходи впливу на ці чинники.

Думаємо, що наведені аргументи свідчать про те, що кримінологія не може бути віднесена до наук соціологічного напрямку, оскільки це обмежить можливість запобіжного впливу на всю гаму причин та умов цього явища як на загально-соціальному, так і на спеціально-кримінологічному рівнях.

Що ж стосується погляду на кримінологію як на науку клінічного напрямку, то з таким підходом теж важко погодитися. Цей напрям свого часу був достатньо аргументовано розкритикований як кримінологами колишнього Радянського Союзу [8], так і інших країн. З огляду на це звернемося до положень, які містяться у “Кримінології” під ред. Дж. Ф. Шелі. У вступі до російського видання цієї роботи зазначається, що головним предметом кримінології є злочинність як соціальний феномен, який потребує соціологічного вивчення та осмислення [9].

Зазвичай підхід до злочинності як до соціального феномена не виключає, що окремі злочини можуть вчинятися під впливом біологічних чинників, у тому числі й генетичних. Однак їх вплив не має прояву щодо злочинності в цілому. При вивченні окремих злочинців наявність у них тих чи інших хвороб може впливати на злочинну поведінку, наприклад, у осіб, які вважаються обмежено осудними тощо. Проте і в цих випадках винятково важливим є вплив соціального середовища.

У зв’язку з цим доцільно навести міркування американських кримінологів. На їхню думку, не є винятком те, що якщо вплив біологічних і генетичних факторів існує, то він може змінюватись та бути опосередкованим внаслідок впливу соціальних факторів. Наявність такого впливу не виключає абсолютно незалежних соціальних причин злочинності [10]. Отже, вплив біологічних і генетичних факторів не може розповсюджуватися на всю злочинність, у зв’язку з чим кримінологію не можна відносити до наук клінічного напрямку.

Як вже зазначено, самостійним напрямом у визначенні місця кримінології в системі наук є погляд на кримінологію як на міждисциплінарну науку. Так, відомий кримінолог Г. Шнайдер писав, що кримінолог повинен бути і юристом, і суспільствознавцем [11].

Схожу точку зору висловлюють і автори одного з останніх російських підручників з кримінології, де відмічається, що кримінологія взаємодіє із низкою правових та соціологічних наук, на стику яких вона і розвивається [12].

Узагальнююча оцінка кримінології як комплексної науки дається в роботі угорського кримінолога М. Вермеша, який писав, що кримінологія носить комплексний характер. Неможливо погодитися з тими вченими, які вбачають у ній лише один бік і, у зв’язку з чим, повністю відносять її або до правових наук, або до соціології. “Доцільно, — продовжував цей автор, — враховуючи характер змісту предмета кримінології, віднести її до стикових комплексних наук” [13].

В українській кримінології теж переважає цей напрям у визначенні місця кримінології в системі наук. Так, О.М. Джужа в підручнику з кримінології, виданому у 2000 році, зазначає, що кримінологія є соціально-правовою наукою, яка вивчає тенденції та закономірності злочинності, причин і обставин, що її обумовлюють, особу злочинця та систему заходів попередження, протидії та нейтралізації злочинів [14]. Таке ж визначення місця кримінології дається і в навчальному посібнику з кримінології [15].

Відомий український кримінолог І.М. Даньшин теж є прибічником цієї точки зору. На думку цього автора, кримінологія за своєю природою — наука комплексна. У ній наведені і юридичні, і психологічні, й інші пласти теоретичних положень, а також практичної інформації. Причому соціолого-емпіричний і психолого-прикладний матеріал описується, аналізується, осмислюється з позицій права [16].

Відмітимо, що вказана точка зору достатньо повно аргументована авторами. Між тим, на нашу думку, вона теж не є безспірною. Критичні зауваження щодо розуміння кримінології як комплексної соціально-правової науки можна навести такі. Сьогодні майже немає наук, які були б ізольовані від інших наук. Інтеграція наук — це характерне явище сьогодення. Між тим, у кожній науці завжди простежується основна наукова галузь, що визначає напрям і мету дослідження. Слід погодитися з думкою А.Ф. Зелінського, який свого часу зазначав, що математична статистика давно вже стала складовою всіх гуманітарних наук, однак не перетворила їх у математичні. Комплексний характер науки не виключає її належність до того чи іншого роду наук [17].

Крім того, якщо визнати, що кримінологія є комплексною соціально-правовою наукою, то спеціаліст такої стикової науки повинен бути фахівцем не лише із кримінології, але й з багатьох інших наук, які стикаються з кримінологією. А це неможливо. Інша справа, що кримінологія взаємодіє з багатьма науками, зокрема з філософією, соціологією, психологією, кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою тощо. До кримінологічних досліджень залучаються фахівці названих та інших наук для розробки більш ґрунтовних рекомендацій щодо запобігання злочинності, окремих її видів та конкретних злочинів.

Питання взаємодії кримінології з іншими науками досліджувалися в кримінологічній літературі [18], у тому числі і в Україні [19].

З огляду на викладене вище, найбільш правильною точкою зору, на нашу думку, є та, згідно з якою кримінологію слід віднести до юридичних наук, бо юридичний аспект у ній, безспірно, домінує над всіма іншими. Це питання аргументоване нами в процесі критики підходу до кримінології як до соціологічної науки.

Доцільно звернути увагу і на те, що відомі кримінологи Росії, та й України, до-

тримуються точки зору, що кримінологія належить до юридичних наук. Наведемо у зв'язку з цим деякі додаткові аргументи в підтримку цієї позиції. Так, А.І. Долгова зазначає, що кадри Всесоюзного інституту з вивчення причин і розробки заходів запобігання злочинності формувалися із числа спеціалістів з філософії, з юридичною, соціологічною, психологічною та іншою освітою. Практично найбільш успішно займалися кримінологічними дослідженнями юристи. Спочатку їм було важко, оскільки вони свого часу не вивчали кримінологію у юридичних вузах. Однак саме юристи створили сучасну школу вітчизняної кримінології. Зараз юристи вивчають кримінологію у юридичних вузах. Психологи, економісти, політологи, філософи беруть участь у вивченні проблем злочинності, але у межах своїх спеціальностей. Розв'язання всіх проблем, які становлять зміст кримінології, здійснюють юристи-кримінологи. А.І. Долгова посилається також на те, що, за оцінками зарубіжних спеціалістів, кримінологи в Росії мають значно більшу суспільну вагу, ніж кримінологи-соціологи у США та інших країнах, оскільки російські кримінологи не тільки визначають проблеми, але й пропонують певні державно-правові рішення.

Слід мати на увазі також і те, що юридична освіта дає їм змогу точно визначати адресатів своїх рекомендацій з урахуванням їх правової компетенції. Суттєве значення має і особистий досвід роботи кримінолога як слідчого, прокурора, судді, адвоката. Це дає можливість побачити злочинність та систему боротьби з нею у їх реальному функціонуванні [20].

Теж російський учений Д.А. Шестаков зазначає, що в сучасний складний для науки період важливо, щоб кримінологія не втратила свого місця в системі юридичних наук, щоб її не поглинула правова соціологія чи соціологія девіантної поведінки. Кримінологія не повинна відриватися від правового поля, з яким вона нерозривно пов'язана [21]. Серед

українських вчених таку позицію поділяє Ю.В. Александров [22].

Доходячи висновку, що кримінологія є юридичною наукою, деякі автори підкреслюють, що кримінологія виступає загальнотеоретичною наукою до всіх інших наук кримінально-правового циклу. Так, А.І. Долгова пише, що кримінологія в Росії та інших країнах, де вона розвивається в межах юриспруденції, стала загальнотеоретичною наукою для наук кримінального циклу (кримінального, кримінально-виконавчого права, кримінального процесу, криміналістики, оперативного-розшукової діяльності, судової психології тощо). Число цих наук не є постійним. Співвідношення кримінології з цими науками можна порівняти із співвідношенням теорії держави і права з іншими юридичними науками [23].

З нашої точки зору, це положення слід уточнити. Кримінологія може бути загальнотеоретичною наукою щодо наук кримінально-правового циклу, але не з усіх аспектів, а лише з тих, які торкаються її предмету і з якими тією чи іншою мірою стикаються інші науки. Вказані розробки кримінологів обов'язково повинні враховуватись іншими науками як загальнотеоретичні. Так, наприклад, у кримінології розроблена схема причин і умов конкретного злочину. Криміналістика розробляє тактику проведення окремих слідчих дій, у тому числі для з'ясування причин і умов конкретного злочину. Орієнтиром для визначення їх змісту повинні слугувати розробки кримінологів з цих проблем. Подібних прикладів можна навести немало.

На жаль, в Україні й досі питання про визначальну роль досліджень кримінологів та їх врахування іншими науками — і передусім кримінально-правового циклу гостро не ставилось.

Для ілюстрації ставлення фахівців з кримінального права до ролі кримінології в системі наук та її значення наведемо таке положення, що міститься в одному з останніх українських підручників з кримінального права. В ньому зазначається, що

наука кримінального права є фундаментальною наукою для інших наук кримінального циклу — кримінології, судової психології, судової психіатрії, судової медицини, статистики, криміналістики та інших наук. З цим положенням слід погодитися.

Між тим, наступний текст підручника викликає серйозні критичні зауваження. В ньому стверджується, що інші науки, у тому числі кримінологія, належать до прикладних [24]. З нашої точки зору, кримінологію не можна віднести до суто прикладних наук, оскільки нею розроблені кардинальні теоретичні положення, що торкаються самої злочинності, причин та умов її існування, особистості злочинця, проблем запобігання злочинам тощо. Ці положення повинні враховуватись багатьма науками кримінально-правового циклу і насамперед кримінальним правом.

Тим більше, що ст. 1 КК України, поряд із завданням правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадянської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, на кримінальний закон покладено завдання запобігання злочинам. У ч. 2 ст. 50 КК України вказується, що метою покарання є не тільки кара, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. З огляду на це виникає запитання: як може кримінальний закон виконувати запобіжну роль без врахування розробок кримінологів з цих питань?

Саме на стику цих проблем і вимальовується значення кримінології як загальнотеоретичної науки щодо кримінального права. У зв'язку з цим перспективними є дослідження вказаних проблем кримінологами та фахівцями з кримінального права та інших наук кримінально-правового циклу. Цей напрям повинен зайняти чільне місце в наукових дослідженнях кримінологів у майбутньому.

Список літератури:

1. Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели — С-Пб.: Питер, 2003. — С. 20.
2. Криминология: Учебник / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. — М.: Издательство БЕК, 1998. — С. 3.
3. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2004. — С. 30.
4. Криминология. Учебник для вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство НОРМА, 2001. — С. 28.
5. *Блувитейн Ю.Д., Яковлев А.М.* Введение в курс криминологии. — М.; Минск, 1993. — С. 8—9.
6. *Зелінський А.Ф.* Кримінологія. Навчальний посібник. — Харків: Рубікон, 2000. — С. 10—11.
7. *Шакун В.І.* Суспільство і злочинність. — К.: Атіка, 2003. — С. 22.
8. *Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н.* Генетика, поведение, ответственность: О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения: Монография. — 2-е изд., переработ. и доп. — М.: Политиздат, 1989. — 351 с.
9. Цит. вище Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели. — С. 20.
10. Там же. — С. 377.
11. *Шнайдер Г.Й.* Криминология. — М.: Издательская группа «Прогресс-Универс», 1994. — С. 9.
12. Цит. вище Криминология: Учебник / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. — С. 7.
13. Вермеш М. Основные проблемы криминологии. — М.: Прогресс, 1978. — С. 16.
14. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / *О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьев, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко* та ін. / За заг. ред. О.М. Джужа. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 15.
15. Кримінологія: Навч. посіб. / *О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Иванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Пиеничний, В.Г. Сюравич* / За заг. ред. О.М. Джужа. — Київ: Прецедент, 2004. — С. 3.
16. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: (Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів) / *І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед* / За ред. І.М. Даньшина. — Харків: Право, 2003. — С. 9.
17. *Зелінський А.* Перспективи розвитку кримінології // Право України. — 2001. — № 1. — С. 107.
18. Криминология: Учебник для юридических ВУЗов / Под общей ред. А.И. Долговой. — М.: Издательская группа ИНФРА — Норма, 1997. — С. 29—32.
19. *Даньшин И.Н.* Введение в криминологическую науку. — Харьков: Право, 1998. — С. 25—37.
20. Цит. вище Криминология: Учебник для юридических ВУЗов / Под общ. ред. А.И. Долговой. — С. 29—30.
21. Криминология: Учебник для юридических вузов / Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. — СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. — С. 13.
22. *Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С.* Кримінологія: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2002. — С.10—11.
23. *Долгова А.И.* Криминология. — М.: Издательская группа НОРМА — ИНФРА, 1999. — С. 14—15.
24. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / *М.І. Бажанов, Ю.В. Балуїн, В.І. Борисов* та ін. / За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 25—26.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос о месте криминологии в системе наук. На основе анализа различных точек зрения ученых по этому вопросу обосновывается положение, в соответствии с которым криминология относится к юридическим наукам. При этом констатируется, что она является общетеоретической наукой по отношению к наукам уголовно-правового цикла, по вопросам, которые исследует криминология и смежные науки. Поставлен вопрос о необходимости разработки указанных проблем криминологией Украины.

SUMMARY

The issue of the criminology's place in the system of sciences is considered in the article. Starting from different scientists' points of view on this issue the statement is grounded due to which criminology is related to jurisprudence. At that the author states that it is a general theoretic science in respect of the sciences of criminal legal cycle because of the same issues investigated in allied sciences. Thus the problem of the necessity of developing the said problems of criminology in Ukraine is brought for discussion.

Отримано 29.08.05

*Рекомендовано кафедрою
кримінального
та адміністративного права*